

СИСТЕМОЛОГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОГО МІГРАЦІЙНОГО ПРАВА)

SYSTEMOLOGY OF INTERNATIONAL LAW (IN THE CASE OF INTERNATIONAL MIGRATION LAW)

Тарасов О.В., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена теоретичним аспектам міжнародного публічного права, а саме питанням системи та системології міжнародного публічного права. Дослідження здійснено на прикладі міжнародного міграційного права, зважаючи на актуальність процесів, що регулюються в рамках цієї галузі міжнародного права, які викликані неспровокованою і повномасштабною агресією Росії проти України.

У статті аналізуються загальновідомі в сучасній доктрині міжнародного публічного права положення про міжнародне право як про: 1) складну; 2) відкриту; 3) динамічну; 4) багатофункціональну та 5) загальнодемократичну правову систему, що має 6) децентралізований характер. Разом з тим автор наводить аргументи на користь змін до сучасної системи міжнародного права, зважаючи на поточні випробування світового правопорядку, що викликані російською агресією. Зокрема, автор наголошує на необхідності остаточно визнати принцип міжнародної демократії як імперативної норми загального міжнародного права; посилення значення у сучасному міжнародному праві Міжнародного Суду ООН і Міжнародного кримінального суду; подальшого розвитку права міжнародної безпеки, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та права міжнародних організацій.

Досліджуючи особливості міжнародного міграційного права як галузі міжнародного публічного права, автор підкреслює наявність великої кількості нормативних комплексів, режимів та юрисдикцій, що регулюють міжнародні міграційні відносини, і ставить проблему формування спеціального наукового напрямку – міжнародно-правової міграціології зі своїм об'єктом (предметами), методом, системою (загальною та особливою частинами) тощо. Зазначається, що невід'ємною складовою міжнародно-правової міграціології є системний метод дослідження зовнішніх та внутрішніх зв'язків міжнародного міграційного права, яке тісно взаємодіє з багатьма галузями міжнародного права. При цьому акцентується, що плюралістичність, відкритість, динамічність, багатофункціональність, загальнодемократичність та децентралізованість міжнародно-правової системи призводять у комплексі до постійних змін у зовнішніх системних зв'язках міжнародного міграційного права, а також до формування нових внутрішньосистемних нормативних комплексів.

Ключові слова: система міжнародного права, міжнародно-правова системологія, міжнародно-правова міграціологія, міжнародне міграційне право, видворення, екстрадиція, реадмісія.

The article examines the theoretical aspects of international public law, namely the issues of the system and systemology of international public law. The study was carried out on the case of international migration law, given the relevance of the processes regulated within this area of international law, which are caused by Russia's unprovoked and full-scale aggression against Ukraine.

The article analyzes the generally recognized in the modern doctrine of public international law provisions of international law as: 1) complex; 2) open; 3) dynamic; 4) multifunctional and 5) general democratic legal system having 6) decentralized character. However, author argues for changes to the modern system of international law, taking into account the current state of the world order caused by the Russian aggression. In particular, the author emphasizes the need to finally recognize the principle of international democracy as a peremptory norm of general international law; increasing the importance in modern international law of the International Court of Justice and the International Criminal Court; further development of international security law, international human rights law, international humanitarian law, international criminal law and the law of international organizations.

Exploring the features of international migration law as a branch of public international law, the author emphasizes the presence of a large number of normative complexes, regimes and jurisdictions governing international migration relations, and poses the problem of forming a special scientific direction – international legal migratology with its object (objects), method, system (general and special parts), etc. It is noted that an integral part of international legal migratology is a systematic method of studying the external and internal relations of international migration law, which closely interacts with many branches of international law. At the same time, it is stressed that pluralism, openness, dynamism, multifunctionality, general democracy and decentralization of the international legal system lead in a complex to constant changes in the external system relations of international migration law, as well as to the formation of new intra-system regulatory complexes.

Key words: system of international law, international legal systemology, international legal migratology, international migration law, expulsion, extradition, readmission.

Постановка проблеми. Російська агресія актуалізувала проблематику природи та змісту сучасного міжнародного права як інструменту запобігання та боротьби з міжнародними злочинами. Одним з багатьох негативних наслідків російського вторгнення стала масова міграція мирного населення України, що значно похитало наукові дискусії щодо місця міжнародного міграційного права у системі міжнародного права. Уявляється, що дослідження міжнародно-правової системи, включно з визначенням у її структурі міжнародного міграційного права, з методологічної точки зору не може оминати досягнення міжнародно-правової системології як наукового напрямку.

Ступінь наукового дослідження проблеми. Системні характеристики міжнародного права досліджувалися як вітчизняними (Буроменський М. В., Буткевич В. Г., Буткевич О. В., Денисов В. Н., Задорожній О. В., Євнтів В. І., Короткий Т. Р., Мережко О. О., Мицик В. В. та ін.), так й іноземними (Берман П. Ш. (Berman Paul Schiff), Дюпі П.-М. (Dupuy Pierre-Marie), Коскенніємі М. (Kosken-

niemi Martti), Кравен М. (Craven Matthew), Крауфорд Дж. (Crawford James), Петерс А. (Peters Anne), Юнг М. А. (Young Margaret A.) та ін.) науковцями. Тема міжнародного міграційного права, як невід'ємної складової системи міжнародного права, також знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників (Гудвін-Гілл Г. (Goodwin-Gill G.), Вотерс К. (Wouters Cornelis), Хетейей Дж. (Hathaway James), Котляр О. І., Павлів-Самойл Н. П., Поєдинок О. Р. та ін.).

Мета статті полягає у виявленні системних ознак сучасного міжнародного права на прикладі міжнародного міграційного права із застосуванням методології міжнародно-правової системології.

Виклад основного матеріалу. У сучасній доктрині є загальновідомим положення про міжнародне право як про: 1) складну; 2) відкриту; 3) динамічну; 4) багатофункціональну та 5) загальнодемократичну правову систему, що має 6) децентралізований характер [1, с. 3–17; 2, с. 144–160; 3, с. 133–147; 4, с. 8–10; 5, с. 4–8].

Складність міжнародно-правової системи проявляється у різноманітності її суб'єктів (персонативна складова) і джерел (нормативна складова), що значно перевищують за своїм обсягом будь-яку національно-правову систему. Багатоманітні та різнорівневі міжнародно-правові відносини (комунікативна складова) все частіше охоплюють суспільні відносини, що раніше входили до виключної внутрішньої компетенції держав. Плюралізм доктрини міжнародного права поширюється на наукові школи усіх країн (народів), а не обмежується лише вузькою національною складовою. Це надає широкі можливості суддям та арбітрам у рамках міжнародних юридичних органів обґрунтовувати свої рішення. На одного і того ж суб'єкта міжнародного права одночасно можуть впливати декілька міжнародно-правових режимів, що надає можливість вибору найбільш ефективного механізму міжнародно-правового регулювання. Наявність різних цивілізаційних цінностей перетворює міжнародно-правову систему на унікальний майданчик мирного взаємоузгодження та сприйняття загальних норм у якості юридично обов'язкових для усього людства [6; 7].

Одночасно, плюралізм міжнародно-правових режимів створює небезпеку колізії між нормами чи комплексами норм, розходження інституційної практики та, можливо, втрати загальної правової перспективи [8, с. 12], що знайшло своє віддзеркалення у дослідженнях фрагментації міжнародного права [9–12].

Відкритість міжнародно-правової системи [13] полягає у впливі на неї, з одного боку, усіх інших міжнародних соціальних систем (екологічної, економічної, політичної, соціокультурної, інформаційної, кримінальної тощо) та, з іншого боку, усіх існуючих національно-правових систем. Цей вплив може носити як позитивний, так і негативний характер.

Зокрема, міжнародно-правова система відкрита до появи нових форм культурного життя, економічного розвитку, передових технологій, політичної співпраці, наукового дискурсу та юридичної практики. У міжнародному праві принципово відсутня заборона будь-яким легітимних акторам набути статусу суб'єктів міжнародного права; будь-яким соціальним правилам поведінки, що не протирічать імперативним нормам, оформитись у норми міжнародного права; будь-яким соціальним комунікаціям трансформуватись у міжнародно-правові відносини. У той же час прояви міжнародної злочинної діяльності, особливо здійснювані державами, призводять до розпаду персонативної, нормативної та комунікативної складової міжнародно-правової системи, до посилення її дисфункціональності, розладу та неефективності.

Складність та відкритість міжнародно-правової системи зумовлюють її *динамічність* та *багатофункціональність*. Бурхливий розвиток технологій, постійні зміни суспільно-політичного життя у всіх без виключення народів, а також техногенні та екологічні катастрофи, епідемії та терористичні акти серйозно впливають на зовнішню політику та міжнародно-правову позицію держав, що безпосередньо пов'язані з процесами міжнародної правотворчості та правозастосування. Міжнародно-правова система вимушена постійно пристосовуватися до прогресу або регресу кожного суб'єкта міжнародного права. Особлива відповідальність у цьому сенсі покладається на високорозвинені в політичному і економічному плані держави, а також на постійних членів Ради Безпеки ООН, що є одночасно ядерними державами. Враховуючи принцип суверенної рівності, вони, тим не менш, задають тон та визначають динамічність усіх сфер життя міжнародного співтовариства. Відповідно з цим, міжнародно-правова система визначає пріоритетність тих функцій, які вона здійснює.

Так, після закінчення «холодної війни» та розпаду СРСР значно зменшилась, якщо не зникла взагалі, загроза

Третьої світової (ядерної) війни. Значні матеріальні та людські ресурси було звільнено з військової сфери та направлено на побудову демократичного правопорядку, економічний добробут, екологічний захист, посилення боротьби з міжнародною злочинністю, що проявилось у значній актуалізації регулюючої функції міжнародного права, створенні нових важливих інститутів (Міжнародний кримінальний суд та інші), формуванні перспективних галузей, інститутів та режимів (міжнародне кримінальне, кримінально-процесуальне і пенітенціарне право, міжнародне право катастроф, міжнародне екологічне та природоресурсне право, міжнародне право біотехнологій, міжнародне інформаційне право тощо).

І навпаки, російська агресія та колапс універсальної системи міжнародної безпеки примусили міжнародно-правову систему зосередитися на правоохоронній функції, зокрема, попередженні ядерного конфлікту; припиненні спланованих та системно втілюваних у життя міжнародних злочинів; притягненні держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності, а представників її вищого військово-політичного керівництва та інших впливових громадян росії, які сприяють агресії, – до кримінальної відповідальності; протидії воєнній пропаганді та різноманітним історичним, політичним, інформаційним та юридичним фейкам; економічній, військово-технічній та іншій допомозі Україні як постраждалій державі; облаштуванні життя мільйонів вимушено переміщених громадян України за кордоном та внутрішньо переміщених осіб всередині нашої країни тощо.

Загальна демократичність міжнародно-правової системи [14; 15] характеризується неможливістю жодної держави нав'язати в односторонньому порядку свій політичний режим міжнародному співтовариству в цілому. Формування загальнообов'язкових норм передбачає взаємоузгодження різноманітних міжнародно-правових позицій усіх без винятку держав на рівноправній основі. Навіть авторитарні та відверто тоталітарні держави мають право голосу у демократичному співтоваристві, однак міжнародна спільнота не зобов'язана втілювати у життя варварські правила поведінки, що знищують саму цивілізацію.

У той же час, це не виключає можливості формування партикулярних міжнародно-правових режимів, де парвдну роль будуть відігравати недемократичні держави, з перспективою поширення авторитаризму [16, с. 186–236]. На нашу думку, захист демократії, верховенства права та прав людини від тоталітаризму залишається однією з найважливіших соціальних функцій сучасного міжнародного права.

Децентралізованість міжнародно-правової системи обумовлена природою самого міжнародного співтовариства як специфічної самоорганізуючої системи [17]. Це означає, що поведінка кожного учасника такої системи безпосередньо впливає на загальний стан всієї системи. Тут немає вищих органів влади, які б оперативно реагували на правопорушення. Достатньо лише одному актору міжнародної системи повести себе деструктивно, не по правилах, прийнятих для всіх, як універсальна система починає дуже легко розпадатися на окремі регіональні та субрегіональні сегменти. Тому так важливо всім учасникам міжнародних відносин добросовісно дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, а в разі необхідності вчасно і дієво реагувати на будь-які міжнародні правопорушення.

Ситуація значно ускладнюється, якщо таким деструктивним актором виступає постійний член Ради Безпеки ООН, який у XXI ст. розпалює полум'я війни та загрожує людству застосуванням ядерної зброї. Потреба самого виживання цивілізації вимагає застосування невідкладних міжнародно-правових заходів проти ядерного агресора як держави та його громадян як воєнних злочинців. Неможливо мати нейтралітет щодо самої можливості знищення людства як такого. Погроза ядерною

зброєю є саме по собі міжнародним злочином, а у поєднанні з агресією виключає будь-яке виправдання в рамках діючого міжнародного права та загальнолюдських цінностей.

Уявляється, що за цих умов нового значення набуває категорія «цивілізовані нації», що закріплена у ст. 38 (1 с) Статуту Міжнародного Суду ООН. Цивілізованою нацією у XXI ст. може вважатися лише та суверенна правова особа (держава, протодержава, організація національно-визвольної боротьби або організація руху опору [18, с. 223–238]), яка сприймає принципи Статуту ООН, добросовісно їх дотримується, визнає демократію, втілює верховенство права та захищає права людини.

Цивілізована міжнародно-правова спільнота має юридичний обов'язок перед людством викоренити тоталітаризм як явище, що є першоосною для усіх міжнародних злочинів (агресія, геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини, екоцид тощо). Громадяни тоталітарних держав фактично є тимчасово політично невідздатними, тобто такими, що неспроможні за наявних умов самостійно утворити або відновити демократичну державу, не здатні користуватися та не надають можливості іншим реалізувати свої права та основоположні свободи, постійно та цілеспрямовано відтворюють антигуманні політичні режими, підтримують протиправну діяльність своїх урядів, що вимагає невідкладної допомоги з боку міжнародного співтовариства щодо подолання нігілістичної свідомості населення [19]. Постає практична проблема щодо міжнародного управління процесами демократичного посттоталітарного державотворення.

Відповідні зміни повинні торкнутися і діючого міжнародного права. Зокрема, необхідно остаточно визнати принцип міжнародної демократії [20] як імперативну норму загального міжнародного права; всі члени ООН повинні визнати обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду ООН по всіх міжнародних спорах, а самому Суду надати юрисдикцію щодо перевірки на відповідність Статуту ООН рішень будь-яких органів Організації; юрисдикція Міжнародного кримінального суду повинна обов'язково охоплювати злочин агресії; потребує серйозних змін також право міжнародної безпеки, вимагає подальшого розвитку міжнародне право прав людини, необхідне уточнення міжнародного гуманітарного права, значного удосконалення щодо своєї ефективності потребує право міжнародної відповідальності, включно з міжнародним кримінальним правом, сучасним умовам повинно відповідати право міжнародних організацій тощо.

У цьому аспекті важливою є дискусія щодо становлення та подальшого розвитку міжнародного міграційного права як невід'ємної складової системи міжнародного права [21; 22]. На думку О. І. Котляр та Н. П. Павлів-Самоїл міжнародне міграційне право є інститутом міжнародного права прав людини [23; 24, с. 321]. З точки зору В. Н. Денисова та С. М. Олійник, міжнародне міграційне право є комплексною галуззю міжнародного права, що включає норми міжнародного права прав людини, міжнародного інформаційного права, права міжнародних договорів тощо [25, с. 7; 26, с. 57–72]. О. Р. Поєдинок пропонує більш складну і, на нашу думку, більш точну систему взаємодії різноманітних нормативних комплексів, пов'язаних з регулюванням міжнародних міграційних процесів. Зокрема, О. Р. Поєдинок вважає міжнародне право захисту прав біженців інститутом такої галузі, як міжнародне право захисту прав людини, що є до певної міри двома автономними правовими режимами, які одночасно взаємодіють з міжнародним гуманітарним правом, який теж функціонує як автономний правовий режим, в умовах фрагментації міжнародного права [27, с. 261; 28, с. 12; 29].

Уявляється, що введення у вітчизняний науковий дискурс категорії «міжнародно-правовий режим», яка є загальноживою у міжнародній доктрині, є конструктивним доповненням до традиційних

системологічних категорій «галузь» та «інститут» міжнародного права. Від себе можемо додати, що норми міжнародного міграційного права тісно взаємодіють також з нормами міжнародного трудового права (щодо прав трудящих-мігрантів), права міжнародних організацій (щодо ООН, Міжнародної організації праці, Міжнародної організації міграції та ін.), права зовнішніх зносин (щодо права дипломатичного притулку, а також взаємодії дипломатичних представництв та консульських установ у сфері міграції), міжнародного правоохоронного права (щодо боротьби з нерегульованою міграцією), міжнародного морського права (щодо захисту життя на морі, зокрема, нерегульованих мігрантів), міжнародного екологічного права (щодо статусу екологічних біженців), міжнародного права катастроф (щодо біженців, постраждалих від техногенних катастроф) тощо.

Не менш складною є проблема внутрішньої структури міжнародного міграційного права. За суб'єктним складом можливо виокремити право вимушених мігрантів (різних категорій, включно з біженцями) та право добровільних мігрантів (також різних категорій). При цьому одна і та ж фізична особа може підпадати одночасно під декілька міжнародно-правових режимів міграції. За процедурами повернення іноземних громадян та осіб без громадянства слід вказати на: 1) адміністративне видворення, що є різновидом покарання правопорушника; 2) екстрадицію, що здійснюється у межах міжнародно-правової допомоги з кримінальних справ та 3) реадмісію.

Остання процедура є відносно новим явищем у міжнародному міграційному праві, що стає дедалі частіше предметом досліджень [30–33]. Рeadмісію можливо кваліфікувати на добровільну та примусову, а також на звичайну та прискорену. Саме прискорена процедура реадмісії викликає певне занепокоєння з точки зору дотримання прав людини. Уявляється, що, наприклад, термін у 48 годин, за який особа нерегульованого мігранта підлягає поверненню у державу прибуття [34, п. 3 ст. 5], очевидно недостатній для можливого розгляду справи про надання статусу біженця, не говорячи вже про можливу апеляцію.

Існує також проблема встановлення громадянства нерегульованого мігранта, коли держава можливого громадянства відказується визнавати певну фізичну особу своїм громадянином. Відповідно до загального міжнародного права визначення критеріїв громадянства відноситься до виключної компетенції держав та є їх суверенним правом. Іноземна держава не має права нав'язувати іншій державі перелік осіб, які повинні вважатися їхніми громадянами. Більше того, небажання держави визнавати свого громадянина може слугувати доказом беззахисності фізичної особи, яка потребує притулку.

Висновки. Наявність великої кількості нормативних комплексів, режимів та юрисдикцій, що регулюють міжнародні міграційні відносини, ставить проблему формування спеціального наукового напряму – міжнародно-правової міграціології зі своїм об'єктом (предметами), методом, системою (загальною та особливою частинами) тощо. Невід'ємною складовою міжнародно-правової міграціології є системний метод дослідження зовнішніх та внутрішніх зв'язків міжнародного міграційного права, яке тісно взаємодіє з багатьма галузями міжнародного права. Плуралістичність, відкритість, динамічність, багатофункціональність, загальнодемократичність та децентралізованість міжнародно-правової системи призводять у комплексі до постійних змін у зовнішніх системних зв'язках міжнародного міграційного права, а також до формування нових внутрішньосистемних нормативних комплексів. Прикладом останнього є реадмісія як відносно нове явище у практиці міжнародного співробітництва держав, яке потребує уваги вітчизняних дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародне право: навч. посібник; за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. С. 144–160.
3. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. Харків: Право, 2019. Т. 1: Основи теорії. 416 с.
4. Orakhelashvili A. Akehurst's Modern Introduction to International Law. Ninth Ed. London and New York: Routledge, 2022. xlix, 643 p.
5. Shaw M. N. International Law. Eighth Ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017. lxxxviii, 1033 p.
6. Berman P. S. The New Legal Pluralism. *Annual Review of Law and Social Science*. 2009. Vol. 5. P. 225–242. URL: <https://ssrn.com/abstract=1505926> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Burke-White W. W. International Legal Pluralism. *Michigan Journal of International Law*. 2004. Vol. 25. Issue 4. P. 963–979. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1280&context=mjil> (дата звернення: 20.08.2023).
8. Fragmentation of international law: difficulties arising from diversification and expansion of international law. Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Mr. Martti Koskenniemi. U.N. Doc. A/CN.4/L.682. 13 April 2006. 108 p.
9. Гнатовський М. М., Поєдинок О. Р. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2008. Вип. 34. С. 314–323.
10. Плотніков О. В. Вплив міжнародних судових органів на фрагментацію міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 211 с.
11. Peters A. The refinement of international law: From fragmentation to regime interaction and politicization. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Volume 15. Issue 3. P. 671–704. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mox056> (дата звернення: 20.08.2023).
12. Regime Interaction in International Law: Facing Fragmentation. Young, Margaret, ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2012. XII, 334 p.
13. Crawford J. International law as an open system: selected essays. London: Cameron May, 2002. 607 p.
14. Crawford J. Democracy and International Law. *British Yearbook of International Law*. 1993. Vol. 64. P. 113–133.
15. Franck Th. M. The Emerging Right to Democratic Governance. *American Journal of International Law*. 1992. Vol. 86. P. 46–91.
16. Ginsburg T. Democracies and International Law. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2021. xvii, 329 p.
17. D'Amato A. A. International Law as an Autopoietic System. *Developments of International Law in treaty-Making*. Berlin: Springer, 2005. P. 335–400.
18. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Харків: Право, 2014. 512 с.
19. Тарасов О. В. Деміфологізація як метод міжнародно-правових досліджень. *До 100-річчя з дня народження професора М. В. Яновського: матеріали VIII Харківських міжнар.-прав. читань* (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків, 2023. С. 11–16.
20. Буроменський М. В. Вплив міжнародного права на політичні режими держав: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 1998. 32 с.
21. Goodwin-Gill G., McAdam J., Dunlop E. The Refugee in International Law. Fourth Ed. Oxford: Oxford University Press, 2021. 864 p.
22. Hathaway J. The Rights of Refugees under International Law. Second Ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2021. 1451 p.
23. Котляр О. І. Місце інституту біженців у міжнародному праві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 131–136.
24. Павлів-Самойл Н. П. Міграція кінця XX – початку XXI століття: філософсько-правове дослідження: монографія. Львів: Сполом, 2020. 520 с.
25. Денисов В. Н. Відгук офіційного опонента на дисертацію Олійник С. М. «Міжнародно-правове регулювання реадмісії осіб: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 216 с.». Київ, 2020. 11 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c54756de-a1aa-43dd-a1d1-1c4740853e32> (дата звернення: 20.08.2023).
26. Олійник С. М. Міжнародно-правове регулювання реадмісії осіб: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 216 с.
27. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 250–262. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v2/21.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).
28. Поєдинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 22 с.
29. Поєдинок О. Р. Фрагментація міжнародного права: міф або реальність? *Олександрю Задорожньому – 50: статті та есе учнів і колег*. Одеса: Фенікс, 2010. С. 101–138.
30. Coleman N. European Readmission Policy: Third Country Interests and Refugee Rights. Leiden-Boston: BRILL, 2009. 395 p.
31. Carrera S. Implementation of EU Readmission Agreements: Identity Determination Dilemmas and the Blurring of Rights. Cham: Springer, 2016. 83 p.
32. Олійник С. М. Інститут реадмісії осіб у системі міжнародного права. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 11. С. 83–91. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v11/11.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).
33. Науменко Н. М. Класифікація міжнародних договорів України про реадмісію осіб. *International scientific and practical conference «Legal science, legislation and law enforcement: traditions and new European approaches»*: conference proceedings (Wloclawek, Republic of Poland, July 9–10, 2021): «Baltija Publishing», 2021. P. 203–206. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/157/4690/9850-1?inline=1> DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-116-9-50> (дата звернення: 20.08.2023).
34. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб. Вчинено у м. Люксембург 18 червня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_851#Text (дата звернення: 20.08.2023).